

GÖTEBORGS
UNIVERSITET

En ny typ av samhällsmedborgare?

Om fostrandet av framtidens medborgare i en global värld.

Namn: Filip Gustafsson
Program: Ämneslärarprogrammet med inriktning mot arbete i gymnasieskolan
Antal ord: 9710 ord
Betyg: G

Examensarbete: 15 hp
Kurs: LGSH2A
Nivå: Avancerad nivå
Termin/år: VT/2021
Handledare: Lisbeth Aggestam
Examinator: Agnes Cornell
Kod: VT21 2490–049

Nyckelord: Styrdokument, läromedel, idealtyp, idéanalys globalt medborgarskap

Abstract

Världen idag, genom globaliseringen, är mer sammankopplad än någonsin. Elever idag deltar och påverkas dagligen av den globala gemenskapen genom media, kultur, internet, handel och internationella politiska avtal. En traditionell uppfattning om medborgarskapet ifrågasätts i allt större utsträckning, vilket också påverkar skolan som samhällets primära socialiserande institution. Den aktuella studien redogör för hur det globala medborgarskapet kan förstås i dagens skola genom en idéanalytisk analys av styrdokument och läromedel utifrån tre globala medborgarideal: *Den marknadsorienterade, den socialt ansvarstagande* samt *världsmedborgaren*. Studien visar hur styrdokument relaterar till samtliga tre medborgarideal och hur de uttrycks i form av medborgerliga förmågor. I läromedel omtolkas de medborgerliga förmågorna kopplat till den marknadsorienterade medborgaren och världsmedborgaren och får en politisk riktning. I relation till den socialt ansvarstagande medborgaren uppstår däremot en diskrepans mellan såväl styrdokument och läromedel som läromedel emellan.

Innehållsförteckning

1	Inledning	1
2	Syfte och frågeställning.....	2
3	Tidigare forskning.....	2
3.1	Globalt medborgarskap i läroplanen.....	2
3.2	Globalt medborgarskap i läromedel.....	4
4	Teori	5
4.1	Teoretiska perspektiv på medborgarskap	5
4.1.1	Medborgarskap kopplat till rättigheter	5
4.1.2	Medborgarskap och deltagande.....	6
4.2	Att definiera globalt medborgarskap	7
4.2.1	Kosmopolitiskt medborgarskap	7
4.2.2	Skilda perspektiv av globalt medborgarskap	9
4.2.3	Dimensioner av globalt medborgarskap	10
5	Metod.....	11
5.1	Beskrivande Idéanalys	11
5.2	Idealtypsanalys	11
5.3	Idealtyper av globalt medborgarskap.....	12
5.3.1	Den marknadsorienterade medborgaren.....	13
5.3.2	Den socialt ansvarstagande medborgaren.....	13
5.3.3	Världsmedborgaren	14
5.4	Material och urval.....	14
5.4.1	Styrdokument	15
5.4.2	Läromedel.....	15
5.5	Genomförande	15
6	Resultat och analys.....	16

6.1	Styrdokument.....	16
6.1.1	Den marknadsorienterade medborgaren.....	16
6.1.2	Den socialt ansvarstagande medborgaren.....	17
6.1.3	Världsmedborgaren	18
6.2	Läromedel	19
6.2.1	Den marknadsorienterade medborgaren.....	19
6.2.2	Den socialt ansvarstagande medborgaren.....	20
6.2.3	Världsmedborgaren	22
7	Diskussion och slutsats.....	23
7.1	Vidare forskning	24
	Referenslista.....	26

1 Inledning

I protest mot politikernas misslyckade insatser för att rädda klimatet började Greta Thunberg i augusti 2018 skolstrejka utanför Sveriges riksdag. Det som startade som en enskild 15-åringss protest spreds världen över via sociala medier och blev snabbt en global rörelse. Runtom i världen strejkade skolungdomar i hopp om bättre miljöpolitik och representation i den politiska debatten (Nationalencyklopedin, 2021). Händelserna omkring 2018–2019 är inte enbart en manifestation över ungdomars vilja till en bättre och mer hållbar framtid. Det är också en illustration av den nya aktiva samhällsmedborgaren som blir alltmer framträdande i dagens globaliserade och individualiserade samhälle. Elever växer upp i en värld där resande och kommunikation sker över såväl nationsgränser som kontinenter och där produkter tillverkas och säljs över hela världen. En värld där utländska influenser ständigt är närvarande i politik, nyheter, tv-serier, musik och litteratur. Det är också en värld där elever, som individer av ett enskilt samhälle, besitter lagstiftade rättigheter som är desamma som för en majoritet av världens befolkning (Scholte, 2005, s. 74–75).

Det framträder som viktigt för dagens medborgare att kunna förstå världen utifrån två skilda perspektiv som löper såväl parallellt som gemensamt. Först och främst måste världen betraktas som territoriellt uppdelad, och än idag är nationalstaten fortsatt grundpelaren för varje enskild individ. Samtidigt krävs det att en sådan förståelse också samvarierar med kunskap om världen som globalt sammankopplad. Där såväl individ som den enskilda nationen interagerar och samarbetar utanför nationsgränserna och där vissa sociala sfärer, som exempelvis internet, figurerar på en nivå som gör betydelsen av territorium obefintlig. När relationer med omvärlden blir starkare och politiska frågor blir till en global angelägenhet ifrågasätts tidigare förhållningssätt till medborgarskap som enbart nationellt bundet (Långström & Virta, 2011, s. 25; Delanty, 2000, s. 2; Löden, Stegmann McCallion, Wall, 2014, s. 386). Den utvecklingen påverkar i sin tur skolan, undervisning och den medborgarfostrande funktion som lärare antas utgöra i samspelet med elever.

Följande studie tar avstamp i globala påverkans effekter och syftar till att försöka förstå vilket utrymme globalt medborgarskap ges idag i svensk skola genom såväl styrdokument som i läromedel. Fenomenet i sig är intressant eftersom intresset för tematiken inom akademien ökar. Antalet publikationer under 2010-talet är markant fler än tidigare år (Fischmann & Estelles, 2021, s. 223). Dessutom är dagens läroplan en produkt av ett reformarbete där den svenska skolan förväntas hantera och behandla den problematik och de möjligheter som global påverkan medför (Proposition 2008/09:199). De globala perspektiven är således både aktuella och

relevanta även i en svensk kontext, vilket görs aktuellt i följande studie. Att fokusera på samhällskunskap i relation till fostran och medborgarkunskaper är intressant eftersom ämnet, till följd av dess natur, behandlar frågor och kunskaper som traditionellt faller inom ramarna för medborgarskapet (Ekman & Pilo, 2012, s.59; Englund, 2005 s. 83). Studien ämnar således förstå hur globalt medborgarskap förekommer i dagens skola och hur det i sin tur rustar morgondagens globala medborgare.

2 Syfte och frågeställning

Studien har som syfte att undersöka i vilken utsträckning globala perspektiv på medborgarskapet förekommer, samt hur dessa tar sig uttryck i form av hur eleven förväntas agera och vad den bör anses kunna. Fokuset är tvådimensionellt då det både undersöker hur idéer om medborgarskapet uttrycks genom övergripande politiska dokument såsom läroplan och ämnesplan, men också hur de yttras i praktiken genom läromedels tolkning av de officiella skrifterna. Vi kan således betrakta fenomenet på både policy- och undervisningsnivå. De frågeställningar som ligger till grund för studien är:

- Vilka perspektiv av globalt medborgarskap skrivs fram genom styrdokument?
- Vilka perspektiv av globalt medborgarskap går att identifiera i läromedel?

3 Tidigare forskning

Den tidigare forskning som i nedanstående avsnitt presenteras ämnar redogöra för det nuvarande forskningsfältet kring globalt medborgarskap kopplat till utbildning. Inledningsvis diskuteras det globala medborgarskapet i relation till läroplaner och hur de har anpassats till det globala samt eventuella svårigheter i att implementera det globala medborgarskapet utifrån läroplanens framskrivningar. Det efterföljs av en redogörelse kring hur globalt medborgarskap förmedlas i läromedel. Signifikant för den tidigare forskningen, generellt, är att det internationella perspektivet dominerar. Globalt medborgarskap i svensk kontext är ännu ett relativt utforskat område. Följande studie kan således utgöra ett bidrag till detta tomrum.

3.1 Globalt medborgarskap i läroplanen

Vi lever i en global värld och det har på olika sätt omformat samhället och den realitet vi lever i. Skolan som socialiseringsinstitution är inte opåverkad av denna förändring och det har i sin tur bidragit till ett förändrat antagande om vem framtidens samhällsmedborgare är och till vilken gemenskap hen bör kopplas till. Forskning påvisar att det finns en markant ökande global

tendens i framskrivningen av läroplaner och inom utbildningspolitik. I en svensk kontext har Maria Olsson i sin avhandling *Från nationsbyggare till global marknadsnomad: Om medborgarskap i svensk utbildningspolitik under 1990-talet* (2008) påvisat två centrala händelser som påverkat synen på medborgarskapet inom svensk utbildningspolitik under 1990-talet. Den första brytpunkten sker under tidigt 1990-tal när de nationsbundna värderingarna knutna till medborgarskapet får en marknadsorienterad anknytning. Tidigare gemensamma värden som samarbete och plikt gentemot nationen och samhället förändras till individorienterade utgångspunkter likt självständighet och individuell förmåga till anpassning (2008, s. 146). Under den senare delen av 1990-talet utvecklas medborgarskapet ytterligare. Nationskopplingen blir än mer försvagad och fram träder tydligare betoningar på globala perspektiv av medborgarskapet. Medborgarskapet kopplas således till en global gemenskap (2008, s 208–209).

Global gemenskap som medborgerligt fokus är något som bekräftas även i en europeisk kontext. Irländska statsvetaren Laura O'Connor och sociologen Daniel Faas (2012) fann i en studie gjord på läroplaner i Frankrike, England och Irland att emfasen i det globala medborgarskapet fanns i en gemensam global värdegrund, i synnerhet grundat i mänskliga rättigheter och demokratiska principer. Samtidigt resulterade detta i ett offentliggörande av ”den andre”, det vill säga gemensamma värderingar kontrasterades mot polariserande och felaktiga värdegrunder (2012, s.60). I studien utgick författarna från migrationen och hur det som global påverkansfaktor utmanat framskrivningen av medborgarskapet i läroplanerna. I synnerhet fokuserade författarna på hur läroplaner hanterar mångfaldsfrågan och hur väl juridisk och kulturellt medborgarskap samspelar. Resultatet visade att den franska läroplanen tydligt framhävde den nationalistiska grunden som är starkt präglad av assimileringstankar. Det utgjorde en stor skillnad jämfört med England och Irland, där de globala respektive europeiska utgångspunkterna är tydligare och där mångkultur samt mänskliga rättigheter är viktiga utgångspunkter. I sin slutsats diskuterar O'Connor och Faas (2012, s. 62) vikten av ett medborgarskap som erkänner mångkultur eftersom det i sin tur minimerar risken för olika former av exkludering.

Att läroplaner utformas på ett lämpligt sätt som möjliggör för implementering av globalt medborgarskap framstår som en avgörande faktor. I en textanalytisk studie av läroplanen för grundskolan i Australien undersökte forskarna i vilken utsträckning skrivelserna möjliggjorde för ett aktivt globalt medborgarskap. De ämnen som omfattades av studien var engelska, humaniora och samhällskunskap. Resultatet indikerade på att genom ett fokus på att förbereda eleven till rådande världsläge möjliggjordes tydliga grunder till lärandet om att vara en aktiv

global medborgare. Huruvida detta även övergår till att faktiskt vara aktiv preciserades ej i läroplanerna. Lärarna gavs således inte tydliga instruktioner på hur det globala aktiva medborgarskapet i praktiken kunde genomföras (Reynolds, Macqueen & Ferguson-Patrick, 2020, s. 70–71).

Även de israeliska utbildningssociologerna Heela Goren och Miri Yemini (2017) betonar vikten av ett tydligt globalt medborgarskap i läroplanen. I deras forskning på ett antal skolor i Israel och genom intervjuer med verksamma lärare framträdde enligt forskarna ett utbildningsglapp kopplat till vilka förmågor och kunskaper eleverna förseddes med som globala medborgare. Beroende på elevers socioekonomiska status förmedlade lärarna olika kunskaper. Elevernas globala medborgarkompetens berodde således på lärares föreställningar om elevernas erfarenheter av världen och vilka förmodade framtidsutsikter eleverna hade. De elever med hög socioekonomisk status mötte i större utsträckning en undervisning som fokuserade på att agera i en global värld. De elever med låg socioekonomisk status gavs i större utsträckning kunskaper om grundläggande värden och mänskliga rättigheter. Genom att tydligare skriva fram målsättningen med det globala medborgarskapet menar författarna att det inte riskerar göras en skillnad mellan elever på grund av socioekonomiska faktorer (2017, s. 20)

3.2 Globalt medborgarskap i läromedel

Den globala påverkan är också ett forskningsintresse relaterat till framskrivningen av läromedel. I en amerikansk metastudie gjord av Francisco O. Ramirez och John W. Meyer (2012) analyserades läroböcker från ett flertal länder i olika delar av världen. Syftet var att förstå hur globalisering påverkat böckernas innehåll. Textanalysens fokus utgick från fyra parametrar: graden av elevcentrering, framhållandet av mänskliga rättigheter, i vilken utsträckning olika grupper representeras samt i vilken mån miljöfrågan tas upp (2012, s. 7). I textböcker från västvärlden ökade graden av fokus inom samtliga parametrar och i synnerhet gällande individcentrering, mänskliga rättigheter och miljöfrågan. Denna tydliga skillnad återfanns inte i böcker från andra delar av världen. Framför allt i Asien men också i andra delar av världen kunde en ökad elevcentrering urskiljas, men i övriga parametrar var skillnaderna minimala (2012, s. 8–10). Resultaten för världen i stort men framför allt i västländer indikerar enligt forskarna på en förändrad medborgarroll i läromedel, där det postnationella perspektivet får större utrymme och där det globala medborgarskapet blir mer framträdande (2012, s. 21).

Att läromedel i allt större utsträckning relaterar till en postnationell verklighet bekräftas i ytterligare en amerikansk metastudie (Buckner & Russel, 2013) gjord på över 500 samhällsvetenskapliga läromedel på högstadienivå runtom i världen. Studien fokuserade på både globalisering och det globala medborgarskapet och i vilken utsträckning dessa två teman förekommer i materialet. Forskarna kunde urskilja att såväl globalisering som globalt medborgarskap är begrepp som fått ökat utrymme i läroböcker och att de båda ger ett uttryck för en ny föreställning om världen kopplat till det post-nationella perspektivet. Beträffande det globala medborgarskapet skildrade resultaten en stark koppling till mänskliga rättigheter och globala händelser (2013, s. 748–749).

4 Teori

Medborgarskap är i sin traditionella mening kopplat mellan individ och stat. I syfte att förstå det globala medborgarskapet behöver vi först förstå vad medborgarskap som kopplat till nationen innebär. Teorikapitlet inleds således med teoretiseringen av medborgarskap för att därefter övergå till att diskutera begreppet utifrån ett globalt perspektiv.

4.1 Teoretiska perspektiv på medborgarskap

Medborgarskap som ett förhållande mellan den enskilde individen och staten eller nationen kan betraktas utifrån perspektiv av rättigheter samt deltagande.

4.1.1 Medborgarskap kopplat till rättigheter

Medborgarskap kopplat till rättigheter och skyldigheter är ur ett liberalt perspektiv i regel betraktat utifrån tankar om frihet. Tidiga liberala tänkare som Thomas Hobbes och John Locke utgick från friheten som den grundläggande principen för medborgarskapet. Dessa herrar utgår från naturtillståndet, det vill säga individens situation innan införandet av politiska system. Under detta tillstånd åtnjöt individen en naturlig frihet bortom de inskränkningar som politik och samhällen medför. Friheten behövde dock garanteras eftersom människor allena inte kan upprätthålla ett sådant system (Roberts & Sutch, 2016, s. 92–93). Varför människan ej besatt en sådan förmåga skiljer de båda åt, men är i sammanhanget oviktigt. Det centrala är att såväl Locke som Hobbes förespråkade ett förhållande mellan stat och individ som en garant för individuella rättigheter. Medborgarskapet möjliggör och inskränker därmed friheten på samma gång. Genom att beskydda och utkräva den individuella friheten, det vill säga sin rättighet, tvingades individen också till eftergifter gentemot staten.

Friheten i den tidiga liberalismen genom filosofer som Locke, Hobbes och även Rousseau är vad som i medborgarteoretisk bemärkelse benämns negativ frihet. Individen tvingas in i statens beskydd. Positiv frihet däremot poängterar hur den fria individen kan tillgodose sina intressen. Den positiva friheten är tydligt marknadsorienterad och utgår från att en fri individ besitter egendomsrätt och möjlighet till maximering av ekonomiska intressen (Delanty, 2000, s. 14). I Jeremy Bentham och James Mills teoribildningar framträder marknadstänket tydligt. Enligt dem agerar såväl individ som stat med samma rationella mål, det vill säga att gynna sina egna intressen. Ekonomisk tillväxt tillkom genom att medborgerliga rättigheter garanterades. Medborgaren skulle besitta fri rätt att agera på marknaden och statens påverkan ska vara minimal. Samtidigt, då staten också är en vinstmaximerande aktör, behövdes ett tydligare ansvarsutkrävande. Ur detta tillkom medborgerliga rättigheter som valhemlighet och utökat tryck-, yttrande- och organiseringsfrihet (Held, 1987, s. 125–126).

Enligt den brittiska sociologen T.H. Marshall finns det olika typer av rättigheter. De rättigheter som diskuterats ovan skulle enligt Marshall ingå i det som kallas civila (individens frihet) respektive politiska (valhemlighet och yttrandefrihet) rättigheter. Utöver dessa två perspektiv menar Marshall att medborgarskapet också utgörs av sociala rättigheter. Enligt Marshall är en ekonomisk och social säkerhet, genom välfärden, förankrat i medborgerliga rättigheter. Staten ska således garantera medborgarens sociala levnadsstandard (1950/1992, s. 8). Gerard Delanty delar Marshalls perspektiv på medborgerliga rättigheter och diskuterar på liknande sätt som Marshall att de olika rättigheterna bygger på varandra. Det vill säga först kom de civila, följt av politiska, för att i sin tur leda till sociala rättigheter (2000, s. 15).

4.1.2 Medborgarskap och deltagande

Medborgarskap som en form av deltagande återfinns som tidigare nämnt i liberala tankegångar i relation till medborgerliga rättigheter. Deltagande som kopplat till medborgarskap kan dock betraktas utifrån andra perspektiv som i större utsträckning fokuserar på gruppen snarare än individen. I ett komunitärt perspektiv betraktas medborgarskapet inte som några individuella rättigheter utan som en del i en större gemenskap. Det är därmed gruppen som både villkorar och möjliggör medborgarskapet. Mer konkret uttryckt kan det politiska medborgarskapet enbart existera i den mån alla delar samma kulturella bakgrund. En gemensam kultur och moral är således det som i grunden binder samman och skapar formerna för politiska medborgarskapet (Delanty, 2000, s. 25).

Ett medborgarskapsdeltagande som kretsar kring perspektiv av gemenskap snarare än individualism är den deliberativa demokratin. Grundprincipen för ett sådant angreppssätt är inte

att delta politiskt i syfte att maximera sin egen vinning. Målsättningen är snarare att finna en gemensam grund – konsensus – som vilar på ömsesidig förståelse. Det är därmed det gemensamma och inte det personliga som betonas (Kymlicka, 2002, s. 293).

4.2 Att definiera globalt medborgarskap

Skillnaden mellan nationsbundna och globala medborgarskapsteorier är att utgångspunkten inte är lika självklar när det kommer till det globala perspektivet. Förvisso är det globala i sig en knypunkt, men avsaknaden av en global stat eller en global överstatlig organisation gör att var i det globala som medborgarskapet i en global kontext framträder varierar. I kommande delavsnitt redogörs skilda uppfattningar av vad globalt medborgarskap innebär och var tyngdpunkten läggs. Det teoretiska ramverk som framträder och som senare preciseras i form av tre olika idealtyper (se metodavsnitt) är dels grundat i den kosmopolitiska medborgarskapsteorin, dels utifrån de teoretiska perspektiv som uppstått när det globala medborgarskapet diskuteras i utbildningssammanhang. Den kosmopolitiska teorin utgår från Gerard Delantys teoribildning. Övriga två är översikter av den forskningslitteratur som finns gällande globalt medborgarskap och undervisning. Detta forskningsområde har ökat betydligt de senaste åren (Estelles & Fischmann, 2021, s.227).

4.2.1 Kosmopolitiskt medborgarskap

Den kosmopolitiska medborgarskapstanken är inget ovanligt eller nytt fenomen. Redan under kristendomens inledande år eller i medeltidens universitetsväsende närdes tanken om ett samhälle över eller rentav bortom territoriella gränser. Genom religion och vetenskap bildades ett språk och nya förhållningssätt som sammanförde människor från hela världen. Dagens globaliserade värld är något mer komplex än dåtidens globala kultur, men tankegångarna är fortsatt desamma och ligger till grund för det kosmopolitiska medborgarskapet. Kosmopolitism ämnar gå bortom nationskontexten och skildra ett medborgarskap med utgångspunkt i det globala. Genom sitt akademiska ursprung har däremot kosmopolitism länge stämplat som ett elitistiskt medborgarskap (Delanty, 2000, s. 53).

Numera, genom den rådande globaliseringstrenden, är intresset för det kosmopolitiska medborgarskapet pånyttfött. Enligt den brittiske sociologen Gerard Delanty (2000) är det kosmopolitiska medborgarskapet den teoribildning som bäst förklarar hur medborgarskapet ska förhålla sig till den nya globala världsordningen. Medborgarskapet är i förändring enligt Delanty och idag är inte längre nationen medborgarens enda referenspunkt. Globala samarbeten

ökar och vi har numera internationella lagar att förhålla oss till. Delanty menar dessutom att födelseplatsen inte längre bör ses som den medborgerliga determinanten utan den nuvarande boplatsen är en bättre utgångspunkt eftersom människor idag tenderar att röra sig i större utsträckning över nationsgränserna (2000, s 67). Som följd av en ökad mobilitet har den demokratiska kopplingen till medborgarskapet blivit försvagad eftersom politiska beslut idag fattas på olika nivåer, allt från lokal till global nivå. Medborgarskapet måste följaktligen utvecklas till att också omfatta en global demokratisk dimension. Därmed blir det viktigare att fokusera på vilka gemenskaper som individen lever och verkar inom, i stället för att fokusera på var individen föddes (Delanty, 2000, s. 136).

Enligt Delanty förstås det kosmopolitiska medborgarskapet utifrån fyra skilda men stundtals parallella processer, där internationalisering utgör den första processen. Genom en ökad internationalisering har vi också fått en större mängd internationella avtal. De drivande i internationaliseringen är dock fortsatt nationalstaten. Ett kosmopolitiskt medborgarskap är därmed i rådande stund underordnat den nationscentrerade världsordningen (2000, s.57–58).

Samtidigt har globaliseringen, den andra processen, inneburit ett nytt förhållningssätt till medborgarskapet. Sociala, politiska och ekonomiska förhållanden måste numera förstås utifrån en global världsordning. Medborgarskap som något enbart knutet till nationella förhållanden utmanas av globalisering (Delanty, 2000, s. 58-59). Den har således möjliggjort samtalet om ett globalt civilsamhälle. Dess konkreta utformning, om det är demokratiskt eller rättsligt, är däremot fortsatt oklart (Delanty, 2000, s. 62).

Att boplats snarare än födelseland bör betraktas som utgångspunkt för medborgarskapet är kopplat till den tredje processen, transnationalism. Människors mobilitet ökar graden av mångfald i samhällen runtom i världen. De nationella och kulturella lojaliteterna är således spridda och komplexa. I en sådan situation måste medborgarskapet kunna hantera mångfalden. Ett kosmopolitiskt medborgarskap bör således innehålla strategier för att hantera olika kulturella bakgrunder på den globala arenan (Delanty, 2000, s. 63-64).

Den avslutande process Delanty diskuterar är post-nationalism. Perspektivet tar avstamp i en utveckling bortom nationalstaten, men innebär inte att nationalstaten blir irrelevant. Kosmopolitism uppstår i stället inom nationalstaten snarare än utifrån globalisering eller internationella gemenskaper (2000, s. 66).

I relation till tidigare kosmopolitiska teorier och de fyra processer som nämnts ovan ger Delanty ett alternativ till kosmopolitism, anpassat till dagens situation där det globala vinner allt större mark men där nationalstaten fortsatt är stark. Delantys medborgerliga kosmopolitism utgår från nationalstaten. Han bortser därmed från det globala civilsamhället som en förenande

juridisk och demokratisk institution. Medborgarskap bör inte heller förstås utifrån internationella politiska organisationer. Istället talar Delanty om en mångfald av politiska samhällen där det kosmopolitiska medborgarskapet aktualiseras när två skilda politiska eller kulturella perspektiv möts. Nationen är således både inkluderad och exkluderad från det kosmopolitiska medborgarskapet. Delanty hävdar att i syfte att förstå och begripliggöra ett globalt medborgarskap måste den liberala universella föreställningen eller det komunitära perspektivs betoningar på vikten av ett enat samhälle förkastas. Kosmopolitism måste förstås som sammanstrålning av olika kulturer, inte görandet av en enskild och universellt fungerande kultur (2000, s. 145).

4.2.2 Skilda perspektiv av globalt medborgarskap

Till skillnad från det kosmopolitiska är andra teoretiska perspektiv kopplat till globalt medborgarskap mer spretiga. Alexandre Pais och Marta Costa (2020) har i en kritisk analys, där det globala medborgarskapet behandlats som en ideologi, ämnat redogöra för grundläggande teoretiska perspektiv på globalt medborgarskap i relation till undervisningssammanhang. De resultat som författarna fick var att i diskursen om det globala medborgarskapet förekommer två tydligt framträdande perspektiv: Det marknadsorienterade perspektivet och det kritisk-demokratiska perspektivet.

Det marknadsorienterade perspektivet är tydligt sammankopplat med neoliberala tankegångar. Marknaden är i sammanhanget i centrum och de medborgerliga processerna utgår från tankegångar om individualism och entreprenörskap. Den globala världen utifrån det neoliberala marknadsperspektivet beskrivs som givet, och det är genom medborgarskapet och undervisningen som individen förses med de egenskaper och förmågor som krävs för att verka inom en sådan världsordning. I synnerhet kretsar medborgarskapskompetensen kring att kunna agera marknadsrationellt i ett kapitalistiskt och globalt samhälle (Pais & Costa, 2020, s. 4).

Det Kritiskt-demokratiska perspektivet erbjuder en alternativ förklaringsmodell där bilden av marknaden är totalt borttagen. I stället inriktas fokus mot gemensamma värderingar och demokratiska principer. Dessa är i regel kopplade till det som skulle betraktas som mänskliga rättigheter, där social rättvisa, mångfald och jämlikhet är begrepp som är framträdande. Perspektivet grundar sin vision i att världen inte är given, utan att det krävs omtänksamma och värdegrundade människor i syfte att göra en globalt präglad värld hållbar. Skillnaden här är tydlig mellan de olika perspektiven där det kritiskt demokratiska strävar mot förbättring, snarare än anpassning till en rådande struktur (Pais & Costa, 2020, s. 5–6). Likaså är gemenskapen i centrum i det kritiskt-demokratiska perspektivet till skillnad från ett

neoliberal tankesätt som i större utsträckning fokuserar på vad individen kan göra och vilka intressen som styr dennes handlingar i syfte att gynna sig själv.

4.2.3 Dimensioner av globalt medborgarskap

Duarte B, Morais och Anthony C. Ogden (2010) har genom en sammanställning av den vetenskapliga litteraturen och en teoriprövning utformat en modell som kan användas i syfte att undersöka och förstå det globala medborgarskapet. I modellen identifierar författarna tre dimensioner som antas utgöra olika egenskaper kopplat till globalt medborgarskap. De tre dimensionerna är den socialt ansvarstagande, den globalt kompetenta och den globalt engagerade. De olika aspekterna utgör i sig en särskild del av det globala medborgarskapet men bör i realiteten inte betraktas som olika personlighetstyper. En global medborgare kan således behärska en eller flera av dessa dimensioner.

Den socialt ansvarstagande dimensionen är grundad i värden där individen ser inte bara sin egen situation utan även andras. Ansvarstagandet är således mångdimensionellt och är kopplat till individ, samhälle och miljö. Betoningen ligger dock i det gemensamma, att vi har socialt ansvar för alla och för den gemensamma världen vi lever i. Agerandet lokalt bör således betraktas utifrån globala konsekvenser. En acceptans gentemot mångfalden i det globala samhället och betoning på empati och social rättvisa är därmed ledord för den socialt ansvarstagande medborgaren (Morais & Ogden, 2010, s. 447–448).

Den globalt kompetenta kan i stora drag jämföras med delar av det som avses med den socialt ansvarstagande medborgaren. På samma sätt som den förstnämnda dimensionen söker den globalt kompetenta medborgaren förståelse över kulturella gränser. Betoningen är dock i detta fall inte på en gemensam grund utan dels förståelsen av andras kulturella utgångspunkter, dels sin egen förmåga och brister. Det gemensamma är i detta fall inget självklart utan utgörs av den förhandling som sker mellan två individer från skilda kulturella bakgrunder. Signifikant för denna dimension är också intresset för de globala frågorna där individen besitter relevant kompetens i syfte att förstå och greppa uppkomna konflikter runtom i världen (Morais & Ogden 2010, s. 448).

Den sista dimensionen som författarna skriver fram är den globalt engagerade medborgaren. Rent definitionsmässigt utgör denna en vidareutveckling av den globalt kompetenta. Skillnaden ligger i det aktiva, det vill säga den globalt aktiva medborgaren är inte enbart införstådd i globala frågor utan även aktivt engagerad. Vilket kan ske exempelvis genom att organisera sig i olika globala rättviseorganisationer. Individen förväntas skapa en politisk

röst som den använder globalt men också i lokala frågor som har betydelse för det globala sammanhanget (Morais & Ogden, 2010, s. 448).

5 Metod

Nedan förklaras och problematiseras de metodiska vägval som gjorts i studien. Avsnittet avslutas med en reflektion kring materialet och hur urval och genomförandet hanterats.

5.1 Beskrivande Idéanalys

Idéanalytisk metod är en form av kvalitativ textanalys. Grundprincipen är att undersöka textmaterial i syfte att förstå underliggande budskap (Esaiasson, Giljam, Oscarsson, Towns & Wägnerud 2017, s. 211). Inom vetenskapen betecknas detta som den hermeneutiska insikten. Det innebär att människor skapar mening i sin tillvaro genom kommunikation och tolkning av sig själva och omvärlden. Genom detta producerar människor idéer som bland annat tar skriftlig form (Bergström & Svärd, 2018, s.139). I relation till studiens syfte kan vi således förstå vilka perspektiv av globalt medborgarskap som förekommer i styrdokument och läromedel genom att analysera det underliggande budskapet och förstå vilka tankar och idéer textmaterialet förmedlar.

Idéanalytisk metod kan utföras på tre olika sätt: beskrivande, förklarande och idékritiskt (Bergström & Svärd, 2018, s. 140). För den aktuella studien lämpar sig den beskrivande idéanalysen. En viktig poäng att lyfta fram gällande den beskrivande idéanalysen är att beskrivningar av textmaterialet är grundat i olika tolkningar. Det vore inte vetenskapligt intressant om materialet redovisas rakt av. I stället grundas den beskrivande idéanalysen i att beskriva textmaterialet och de underliggande idéerna genom en tolkning av materialet. I syfte att skapa validitet i beskrivande idéanalyser är det dessutom viktigt att ha tydliga och fungerande analysinstrument (Bergström & Svärd, 2018, s. 141). För att fånga perspektiv av medborgarskap används i denna studie idealtyper.

5.2 Idealtypsanalys

Idealtypsanalysen är ett användbart verktyg för att förstå ett empiriskt material genom att utgå från hårdragna definitioner av ett fenomenets kännetecknande drag (Bergström & Svärd, 2018, s. 148). Utgångspunkten är inte att dessa ideal ska betraktas som sanningar eller att observationer ska medföra en exakt överensstämmelse med idealet. De är snarare extremer av en aspekt, i detta fall medborgarskap, och syftet är att idealtyperna ska bidra till en förståelse

för hur den specifika medborgarskapstypen relaterar till empiriska observationer (Bergström & Svärd, 2018, s. 148; Esaiasson et. al., 2017, s.141). Den aktuella studien använder sig av idealtyper för att kunna särskilja, först och främst, hur globalt medborgarskap kan relateras till styrdokument och läromedel och i synnerhet hur det globala medborgarskapet tar form. Med andra ord, vilka typer av globalt medborgarskap som framträder i textmaterialet.

Att konstruera idealtyper bör i första hand utgå från fenomenet i sig och vilka kännetecknande drag som finns kopplat till respektive idealtyp. Författaren lämnas således med en möjlighet till fri kreativitet. Med fördel baseras dock de idealtyper som avses användas i en analys i tidigare teoretiskt ramverk (Esaiasson et. al. 2017, s.142). Den individuella friheten och fördelen i att utgå från tidigare teoretiska framskrivningar har använts i det analyschema som presenteras mer noggrant i nästkommande delavsnitt. De tre typerna utgör en sammanslagning av de teoretiska perspektiv som förklarats i teoridelen.

5.3 Idealtyper av globalt medborgarskap

De idealtyper som i den aktuella studien kopplats till det globala medborgarskapet utgörs av de skilda perspektiv som teoriavsnittet introducerar. Eftersom det globala medborgarskapet, precis som det nationsbundna medborgarskapet, är omtvistat är det av intresse att kunna undersöka dels vilka typer av medborgarskapet som görs aktuellt i det aktuella sammanhanget, dels om det finns skillnader idealtyperna emellan.

Figur 1 är en sammanfattning av de olika perspektiv som teoriavsnittet redogör för. De tre typerna antas utgöra olika former av globalt medborgarskap och är i sig ömsesidigt uteslutande. Det är således tre olika medborgarideal som på olika sätt förklarar relevansen i att betrakta medborgarskapet som något globalt förankrat. I efterföljande avsnitt definieras de olika typerna ytterligare och på vilket sätt de olika kännetecknande dragen antas relatera till den specifika medborgartypen.

<i>Variabler</i>	<i>Den marknadsorienterade medborgaren</i>	<i>Den socialt ansvarstagande medborgaren</i>	<i>Världsmedborgaren</i>
<i>Grund för globalt medborgarskap</i>	Den fria marknaden	Mänskliga rättigheter	Det globala civilsamhället
<i>Syn på världen</i>	Marknadsliberalism	Universalism	Diversifierad partikularism
<i>Syn på individen</i>	Individualistisk, entreprenör	Altruistisk	Kapabel till att hantera kulturell diversifiering
<i>Medborgerlig förmåga</i>	Rationalism	Värdegrundad	Politisk aktivism

Figur 1 Idealtypsschema – globalt medborgarskap

5.3.1 Den marknadsorienterade medborgaren

Den marknadsorienterade medborgaren hänger samman med neoliberalismens tankegångar. Det globala medborgarskapet ligger till grund för hur individen agerar som aktör på marknaden. Förhållandena är således givna och de kunskaper och förmågor som är kopplade till det globala medborgarskapet ämnar hjälpa individen att agera utifrån dessa (Pais & Costa, 2020, s.4). Begrepp som förekommer i idealtypsschemat definieras som följande:

- Med den fria marknaden och marknadsliberalism avses det kapitalistiska systemet vari individer och företag handlar med varandra med så få restriktioner som möjligt. Marknaden är i detta fall global.
- Rationalism är i detta avseende kopplat till marknaden och individen som konsument. Det handlar således om att ta rationella och förnuftiga beslut baserat på den information som marknaden förser individen med. Rationalism utgår i detta fall ur vinstmaximering och personlig vinning.

5.3.2 Den socialt ansvarstagande medborgaren

De liberala tankegångarna är aktuella även kopplat till den socialt ansvarstagande medborgaren. Fokus ligger dock inte på marknaden utan värden och rättigheter. Värden och rättigheter är inom denna medborgartyp globalt förankrade och de har vunnit legitimitet genom internationella överenskommelser. Förmågor och kunskaper är till skillnad från den marknadsorienterade medborgaren grundat i värderingar, och dessa förmågor avses bringa förändring i globala relationer snarare än anpassning till något givet (Pais & Costa, 2020, s. 5–6).

- Universalism är den syn på världen där gemensamma värden och rättigheter är desamma för alla. Dessa värden ska sammanföra människor i en värdegrunds och rättighetsbaserad gemenskap. Universalismen är således en stark integrationsprocess, vari medborgare görs till värderingsmässigt grundade likar.
- Medborgaren är altruistisk vilket innebär att individen inte agerar utifrån egen vinning. I stället handlar det om att kunna förhålla sig till andra och agera villkorslöst på ett sätt som är gynnsamt för den stora massan.

5.3.3 Världsmedborgaren

Den tredje och sista medborgartypen, världsmedborgaren, är grundad i kosmopolitiska medborgarskapsteori. Medborgaren i detta fall är en politisk individ verksam i en global värld.

- Det globala civilsamhället åsyftar på det perspektiv inom kosmopolitisk teori som framhäver de civila kontakter som pågår globalt utan påverkan från nationsstaterna. Exempelvis handlar det om kommunikationer eller utbyte av idéer, kultur och kunskap.
- Den diversifierade partikularismen är grundad i Delantys försök att på samma gång bortse och inkludera nationell tillhörighet som en del av ett globalt medborgarskap. Diversifierad partikularism inträffar i mötet mellan olika kulturer, vari förståelse och förhandling sker i den mån att en gemensam grund för samarbete skapas. Den diversifierade partikularismen är, till skillnad från liberal universalism, en assimilationsprocess. Det vill säga den egna kulturen förnekas ej och det finns ingen ambition att skapa en gemensam kulturell grund för alla. Istället är målsättningen att kunna hantera kulturella olikheter och överbrygga dessa skillnader. Slutmålet för en diversifierad partikularism är inte klargjort, till skillnad från universalismen, vilket innebär att slutresultatet kan variera.
- Att hantera kulturell diversifiering är kopplat till den diversifierade partikularismen. Individen måste således ha förståelse för andra kulturer och förmåga till att kunna anpassa sin egen i mötet med det främmande.

5.4 Material och urval

Materialet som ligger till grund för analysen utgör två skilda delar av undervisningen och påverkar elevers kunskaper på olika sätt. Syftet är att förstå det globala medborgarskapet både utifrån en policynivå och i undervisningssammanhang. De grundläggande frågorna är således

hur möjliggörs det globala medborgarskapet genom styrdokument och hur tolkas styrdokumenterna via läromedel?

5.4.1 Styrdokument

Styrdokument är de skrivningar svensk utbildning utgår från. Därav är det intressant att inledningsvis betrakta vilka perspektiv på det globala medborgarskapet som förekommer i styrdokument, för att förstå vilka möjligheter som läromedel ges i att implementera globalt medborgarskap. De dokument som ligger till grund för analysen är *Läroplan för gymnasieskolan* (Gy11) samt *Ämnesplan för samhällskunskap* (Gymnasiet). Dessa två dokument är de styrdokument som är relevanta för samhällskunskapslärare inom gymnasieskolan. Kursplanerna som ingår i *Ämnesplan för samhällskunskap* är inte lika relevanta för alla elever då det beror på programval. Målsättningen med urvalet är däremot inte att inrikta sig på specifika typer av elever, ex. studieförberedande eller yrkeselever. Syftet är istället att skapa en översiktlig bild av samhällskunskapsämnet i stort.

5.4.2 Läromedel

De läromedel som ligger till grund för analysen är *Arena 123* (2014), *Reflex 123* (2017) samt *Forum samhällskunskap 123* (2017). Samtliga är de senaste upplagorna. Urvalet av Läromedel baseras delvis på egna erfarenheter från praktik på gymnasieskola men också i samråd med andra verksamma lärare och lärarstudenter. De tre läromedel som ligger till grund för analysen är således de böcker som vanligen används i dagens gymnasieskola. Böckerna har även valts eftersom de gör anspråk på att vara heltäckande i den bemärkelsen att de är skrivna för att omfatta flertalet kurser inom samhällskunskap.

Till stora delar har böckerna liknande indelningar. En intressant aspekt utifrån studiens fokusområde är att *Reflex 123* och *Forum Samhällskunskap 123* båda innehåller speciella avsnitt kopplade till det globala. I *Reflex 123* utgjorde globalisering ett eget kapitel medan det i *Forum Samhällskunskap 123* fanns ett kapitel om att leva i en global värld och dessutom återkommande kapitel som lyfter olika fenomen i först en svensk kontext och därefter betrakta samma ämnesområde ur ett globalt perspektiv. I *Arena 123* finns inget enskilt kapitel som tar upp globalisering av något slag.

5.5 Genomförande

I ett inledande skede antogs hela materialet vara relevant för analysen och forskningsfrågan. Efter en snabb överblick och en första översiktlig läsning blev det tydligt att vissa delar av

textmaterialet framstod som mer intressant och relevant. Eftersom målsättningen är att urskilja perspektiv på globalt medborgarskap och inte graden av globalt kontra nationellt medborgarskap lades extra fokus på de delavsnitt som på olika sätt hanterade globala frågor.

Eftersom medborgarskap allt som oftast inte är något som uttrycks i direkta termer, i synnerhet i läromedel, fanns också ett fokus att identifiera situationer då den globala medborgarkompetensen kunde tänkas framträda. Beträffande läromedel har framför allt de delavsnitt som behandlar identitet, miljö och internationell politik varit mest relevanta.

Ett stort fokus har dessutom inriktats mot de fördjupningsuppgifter som läromedlen skriver fram. Dessa uttrycker inte enbart perspektiv på globalt medborgarskap, de lyfter också fram den fakta som i kapitlet anses relevant. Genom uppgifter kan även den elevdeltagande dimensionen betraktas, det vill säga hur eleven uppmanas interagera med materialet.

6 Resultat och analys

Resultat och analys är uppdelad i två segment. Först behandlas styrdokumentet och därefter läromedlen.

6.1 Styrdokument

Läroplan för gymnasieskolan och *Ämnesplan för samhällskunskap* är två styrdokument med olika karaktär. Läroplanen är tydligt ideologisk i det att den beskriver hur skolan och verksamheten ska fungera och vilka kompetenser eleven ska förvärva. Det står i kontrast med ämnesplaner som är mindre ideologiska och fokuserar mer på konkreta kunskaper. Av den anledningen framkom det i en genomläsning och i den efterföljande analysen att läroplanen i större utsträckning än ämnesplanen relaterade till det globala medborgarskapet. Därav är läroplanen, i resultat och analys, mer framträdande än ämnesplanen.

6.1.1 Den marknadsorienterade medborgaren

I *Läroplan för gymnasieskolan* kommer de särdrag som kan kopplas till den marknadsorienterade medborgaren fram i diskussionen om arbetsmarknaden. Eleverna förväntas i en arbetsmarknadskontext kunna ”orientera sig och agera i en komplex verklighet med stort informationsflöde, ökad digitalisering och snabb förändringstakt” (s.3). I relation till den snabba förändringstakten och den komplexa verkligheten betonas också vikten av ”Deras förmåga att finna, tillägna sig och använda ny kunskap [...]” (s.3). Komplexiteten, den snabba förändringstakten och behovet av förmåga till anpassning överensstämmer med den marknadsorienterade medborgaren. Medborgaren är i detta fall individualistiskt lagd och

behöver besitta förmågor till att hantera en given situation. Medborgaren är således beräknande och rationell och förmögen till att agera utifrån en given kontext. Ett sådant tankesätt om världen som given, och individen i behov av anpassning, stämmer väl överens med de neoliberala tankegångarna (Pais & Costa, 2020, s.4). Vilken komplex verklighet som i sammanhanget åsyftas är ej definierat, men kan relateras till en global påverkan vari förändringar sker snabbt. Individen i relation till arbetsmarknad diskuteras vidare:

Skolan ska stimulera elevernas kreativitet, nyfikenhet och självförtroende samt vilja att pröva och omsätta idéer i handling och att lösa problem. [...] Skolan ska bidra till att alla elever utvecklar kunskaper och förhållningssätt som främjar entreprenörskap, företagande och innovationstänkande vilka ökar elevernas möjligheter till framtida sysselsättning genom företagande eller anställning. (Läroplan för gymnasieskolan, s.3)

Tanken om entreprenörskap framträder tydligt i utdraget, vilket är signifikativt för den marknadsorienterade medborgaren. De förmågor som kopplas till entreprenörskap och innovation sträcker sig dessutom bortom arbetsmarknaden. I *Läroplan för gymnasieskolan* diskuteras det entreprenöriella även i samhällsrelaterad kontext:

Genom dessa kunskaper och förhållningssätt kopplade till digital kompetens, entreprenörskap och innovationstänkande utvecklar eleverna förmågor som är viktiga i såväl arbets- och samhällslivet som vid vidare studier. (s.3)

Det går således att finna stöd för, genom *Läroplan för gymnasieskolan*, hur den globala marknadsorienterade medborgaren inte enbart relateras till marknad (i detta fall arbetsmarknaden) utan även till samhället i stort. I samhällslivet förväntas det därmed finnas medborgare som agerar med utgångspunkt i det entreprenöriella, innovativa och rationella.

I *Ämnesplan för Samhällskunskap* är den marknadsorienterade medborgaren mer svåridentifierad. Arbetsmarknaden är även här framträdande i det centrala innehållet för kurserna Samhällskunskap 1a1 och Samhällskunskap 1b, men kan ej relateras till det globala eller marknadsorienterade.

6.1.2 Den socialt ansvarstagande medborgaren

Genom *Läroplan i gymnasieskolan* framträder den värdegrund som skolan och utbildningen vilar på. Dessa värden lyfts dessutom fram som en grundpelare för skolan i stort i form av att alla elever ” [...] som verkar i skolan ska alltid hävda de grundläggande värden som anges i skollagen och i denna läroplan och klart ta avstånd från de som strider mot dem. (s.2)” Medborgaren som därmed urskiljs i läroplanen ska grundas i värden som gäller alla. Det relateras således starkt till en universalistisk värdegrund och en sådan tolkning förstärks med tanke på att motstridande åsikter kring dessa värden ska bekämpas. Det värderingsmässiga

perspektivet är dessutom ett lärandemål i sig i form av att "[...] utbildningen inom skolväsendet syftar till att elever ska inhämta och utveckla kunskaper och värden." (s.1).

De värden som förmedlas går att sammanföra med en global socialt ansvarstagande individ då dessa inte är nationsspecifika utan gäller alla människor. I *Läroplan för gymnasieskolan* befästes bland annat hur "Utbildningen ska förmedla och förankra respekt för de mänskliga rättigheterna" (s.1) samt "Människolivets okränkbarhet, individens frihet och integritet, alla människors lika värde [...]" (s.1). Skolan ska dessutom "[...] främja förståelse för andra människor och förmåga till inlevelse." (s.1). Värderingarna relaterar dessutom till samhället och medborgarskapet genom att "Skolan har uppgiften att till eleverna överföra värden, förmedla kunskaper och förbereda dem för att arbeta och verka i samhället." (s.2). Samhället specificeras inte, men kan i kontexten relateras till de grundläggande värden som gäller för alla, vilket i sin tur legitimerar en tolkning av samhället som också globalt.

Till skillnad från den marknadsorienterade medborgaren framträder den socialt ansvarstagande medborgaren även i de konkreta kunskaper och målsättningar som skrivs fram i *Ämnesplan för samhällskunskap*. I synnerhet relaterar detta till mänskliga rättigheter. I ämnets syftesbeskrivning synliggörs dessa kunskaper:

Politiska, sociala och ekonomiska band sammanlänkar idag människor i olika samhällen över hela världen. I undervisningen ska eleverna ges möjlighet att utveckla kunskaper om frågor som berör makt, demokrati, jämställdhet och de mänskliga rättigheterna inklusive barns och ungdomars rättigheter i enlighet med konventionen om barnets rättigheter. (s.1)

6.1.3 Världsmedborgaren

I *Läroplan för gymnasieskolan* diskuteras den nationella identiteten och dessutom hur denna också måste förstås eller konkluderas med identiteter på olika nivåer, däribland de globala:

Skolan ska bidra till att elever får en identitet som kan relateras till inte enbart det specifikt svenska utan också det nordiska, det europeiska och ytterst det globala. Internationella kontakter och utbildningsutbyte med andra länder ska främjas. (s.1)

Det framträder här, genom samtalet om identitet, en tydlig öppning för ett medborgarskap som också grundas i ett globalt civilsamhälle. Läroplanen vidareutvecklar den globala identiteten i relation till gymnasieskolans uppdrag:

[...] se den egna verkligheten i ett globalt sammanhang och för att skapa internationell solidaritet. [...] förbereda eleverna för ett samhälle med allt tätare kontakter över nations- och kulturgränser. (s.3)

Skolan bör således betraktas som en mötesplats där elever kommer i kontakt med internationella influenser. Den bör också ses som en grogrund för ett framtida liv i vilket samhället inte enbart bör betraktas som nationellt utan också som globalt förankrat. Skrivningarna är samstämmiga med den globala världsmedborgaren eftersom den idé som genom skrivningarna förmedlas kan antas relatera och förankra medborgarskapet i det globala.

6.2 Läromedel

Genom en första genomläsning synliggjordes böckernas olika karaktär. Rent generellt är *Forum Samhällskunskap 123* det läromedel som tydligast implementerar det globala i lärandematerialet, medan *Reflex 123* också har ett globalt perspektiv som framför allt problematiserar olika fenomen. *Arena 123* särskilde sig genom att inte behandla globalisering i någon form i ett eget kapitel.

6.2.1 Den marknadsorienterade medborgaren

Genomgående för läromedlen i samtalet om den globalt marknadsorienterade medborgaren är perspektivet av individen som rationell marknadsaktör som påverkar omvärlden genom konsumentbeteenden. Ansatsen synliggörs bland annat genom olika elevuppgifter som relaterar till personlig konsumtion och global marknad. I *Reflex 123* är en uppgift inriktad mot "Världen hemma i kylskåpet och skafferiet" (s.393). Eleven ska utifrån sin egen matkonsumtion reflektera över var de olika produkterna tillverkas. En liknande uppgift förekommer även i *Forum Samhällskunskap 123*. Utöver livsmedel ska eleven också resonera kring andra tillhörigheter som exempelvis kläder, mobiler eller andra accessoarer. Målsättningen här är på samma sätt som föregående uppgift, det vill säga "Hur märks globaliseringen i din vardag?" (s. 275). Båda exemplen utgår från de kapitel som behandlar den globala ekonomin och relaterar till den globala marknadsorienterade medborgaren eftersom de uppmanar till att förstå dels sin egen position i den globala marknaden, dels varifrån de varor som konsumeras kommer ifrån. Det kan således antas att eleven genom uppgifterna övas till att bli en mer informerad välgrundad rationell marknadsaktör.

Konsumentbeteendet är dock inte enbart relaterat till konsumtion i sig utan används likväl som perspektiv och som påverkansfaktor i stora globala frågor. Miljöproblematiken är också ett perspektiv vari den marknadsorienterade medborgaren framträder. I *Reflex 123* diskuteras miljöhotet och dess konsekvenser för att sen introducera vad den enskilde individen kan göra. I avsnittet betonas det individcentrerade synsättet genom marknadsbeteenden:

Men det är den enskildes val som bestämmer hur framtiden ska bli. Det är dina val av konsumtion, transporter, resor och bostäder som avgör om vi kan skapa ett hållbart samhälle. (s.113)

Den marknadsrationella aktören på den globala arenan framträder i ovanstående utdrag och rimmar väl med den globalt marknadsorienterade medborgaren. De konsumentbeteenden som framkommer i läromedlet utvecklas således till att också innefatta politisk förändring. Även *Arena 123* och *Forum Samhällskunskap 123* lyfter marknadsaktören som en global aktör som kan påverka. I *Arena 123* återkommer miljöproblematiken som en global fråga där den marknadsorienterade medborgaren kan göra nytta:

När vi köper varor och tjänster gör de flesta av oss ganska noga överväganden. [...] Men ibland tänker vi också på vår planets framtid, på hur våra medmänniskor och husdjuren har det. [...] Vi som konsumenter har alltså en viss makt att styra producenterna att agera på ett sätt som minimerar skadorna på miljö och medmänniskor. (s.112)

Exemplet visar på hur den marknadsorienterade medborgaren i *Arena 123* inte enbart utgår från det gemensamma bästa utan även det personliga intresset. Genom att konsumera vissa varor, och därmed styra producenterna, kan konsumenten påverka exempelvis miljöproblematiken på ett positivt sätt samtidigt som den individuella konsumenten fortsatt erhåller de tjänster som efterfrågas. Det personliga bästa kan således genom marknadstänket relatera och skapa det som gynnar allmänheten.

Forum Samhällskunskap 123 lyfter den marknadsorienterade medborgarens möjligheter genom konsumentinflytande ytterligare genom att inte enbart lyfta miljöproblematiken som en arena där påtryckning kan utföras:

Påverkan handlar inte bara om att påverka politiker. Det kan lika gärna röra näringslivet. Vi konsumenter kan exempelvis välja att köpa varor som är producerade på ett miljövänligt sätt eller att bojkotta (vägra att köpa varor av) företag som vi tycker beter sig omoraliskt. (s. 327)

Den marknadsorienterade medborgarens globala påverkan blir i exemplet ännu bredare eftersom den inte enbart relateras till en global fråga som delvis är en konsekvens av en fri marknad med enorm produktion och konsumtion. Medborgartypen blir också aktuell i till exempel situationer där värdebaserade konflikter uppstår, exempelvis brott mot mänskliga rättigheter.

6.2.2 Den socialt ansvarstagande medborgaren

Utifrån de resultat som kunde dras av den socialt ansvarstagande medborgaren i relation till styrdokumentet är det enbart de mänskliga rättigheterna, som medborgaregenskap, som

framträder i läromedlen. Tematiken förekommer och behandlas i samtliga läromedel. I *Reflex 123* och *Arena 123* framträder dock inte de mänskliga rättigheterna som en betydande global medborgarkompetens i enlighet med den universella tanken inom den socialt ansvarstagande medborgaren. Däremot är detta mer tydligt i *Forum Samhällskunskap 123*. Framförallt är det den universella tanken som i de två förstnämnda inte framkommer, utan snarare problematiseras. I *Reflex 123* ägnas ett avsnitt åt att diskutera kritik mot de mänskliga rättigheterna och det finns en uppgift där eleverna ska resonera kring: ”Är de mänskliga rättigheterna ett uttryck för västerländska värderingar som västvärlden vill tvinga på övriga världen?” (s. 92). Det kritiska perspektivet förekommer även i *Arena 123* som ställer sig frågande till det universella i mänskliga rättigheter: ”Men alla är inte nöjda med dagens formulering av de mänskliga rättigheterna. Deklarationen säger t.ex. inte något om hbtq-personers rättigheter.” (s. 417).

Framskrivningen i *Reflex 123* och *Arena 123* går i strid med den universella tanken och mänskliga rättigheter som giltigt för alla människor. I *Forum Samhällskunskap 123* framställs de mänskliga rättigheterna som grundläggande för det globala:

För att jorden ska bli en bättre plats för alla måste vi människor hålla ihop och samarbeta. [...] Speciellt viktigt är att få alla jordens länder att respektera de mänskliga rättigheterna. Dessa är globala och därmed överordnade alla länders lagar. Man kan kalla de mänskliga rättigheterna för ”världens lag”. (s. 44).

Mänskliga rättigheter är således inte enbart grundläggande värden och principer. Det är också en ”världens lag” och det är grundläggande för att göra världen till en bättre plats. Den ansatsen diskuteras vidare i följande utdrag:

Idag fungerar de mänskliga rättigheterna som en gemensam rättsordning för ett framväxande globalt samhälle. [...] De mänskliga rättigheterna är den enda gemensamma värdegrund som mänskligheten har att hålla sig till. Därför måste vi se till att dessa inte urholkas, försvagas eller helt går förlorade. (Forum Samhällskunskap 123, s.45)

Det universella är i *Forum Samhällskunskap 123* tydligt framskrivet och hålls som överordnat allt annat, till och med länders lagar. Det är också universellt i form av att det är den enda gemensamma grunden som alla ska förhålla sig till och bidrar i sig till ett fungerande globalt samhälle. Den globalt socialt ansvarstagande medborgaren framträder också i form av att dessa värden och rättigheter ämnar bidra till en förbättring snarare än en anpassning, vilket särskiljer det sociala perspektivet från det marknadsrationella (Pais & Costa, 2020, s. 5-6).

6.2.3 Världsmedborgaren

Världsmedborgaren lyfts fram i relation till identitet, globalt samhälle samt politiska möjligheter. I *Reflex 123* används identitet i form av olika ”case” som inleder de ämnesområden som avses diskuteras. Identiteten problematiseras i dessa exempel och lyfts från ett mångdimensionellt perspektiv. I en personbeskrivning av Mirela, som går första året på gymnasiet, illustrerar *Reflex 123* hur begreppet identitet kan ha flera olika innebörder:

Jag är svensk, jag är född i Sverige och har svenskt medborgarskap, så min nationalitet är helt klar. Men etniskt är jag kosovoalban. Jag är stolt över mitt ursprung, hemma talar vi både svenska och albanska. Nästan varje sommar åker vi och hälsar på släktingar i Kosovo. ”Nu kommer svenskarna” säger våra släktingar där nere. (s.45)

Identitet förstås här som något både kopplat till nation men som är mångtydigt och som också är en form av global identitet. Genom exemplet med Mirela diskuterar *Reflex 123* möjligheterna till människors olika identiteter som i helhet utgör en global men som i delar utgör sin egen helhet i form av det specifikt nationella eller kulturella. Identitet är således något som sträcker sig över nationsgränser och kulturella sammanhang.

Den globala identiteten och individen som aktör i ett globalt samhälle förekommer även i *Forum Samhällskunskap 123*. Med utgångspunkt i en svensk identitet talar författarna om hur svenskarna är bidragande i att skapa såväl europeiska som globala samhällen. I sammanhanget återkommer dessutom tanken om det globala civilsamhället:

Det verkar också som att nationer och gränser får allt mindre betydelse och att människor, varor, pengar och information rör sig allt friare och i en snabbare takt över jorden. Många menar därför att vi idag också lever i ett globalt samhälle. Eftersom ny teknik krymper avstånden mellan människor på jorden har någon kallat detta för den globala byn. (s. 25)

Arena 123 berör och problematiserar också identitet, i synnerhet kopplat till medborgarskap, och hur den relaterar till det globala samhället:

Kan man ingå i mer än ett samhälle? Ja, vi som bor i Sverige kan ju mycket väl ha starka band till andra samhällen. Vi kan ju till och med i vissa fall ha dubbla medborgarskap, eller leva i Sverige men vara medborgare i ett annat land, eller tvärtom. (s.10)

Identitet som begrepp och samtalet om det globala samhället förstärker perspektivet av det globala som sammankopplat och där människor förflyttar sig, identifierar sig och interagerar med människor över hela världen. Med utgångspunkt i den globala världsmedborgaren går det att urskilja en underliggande idé om identitet, medborgarskap och samhälle som globalt förankrat. Det vill säga det som världsmedborgarskapstypen betecknar som det globala civilsamhället. I *Reflex 123* sammanfattas en sådan tolkning genom att explicit tala om det globala medborgarskapet som begrepp:

Den teknologiska revolutionen inom områden som rör t.ex. kommunikation och ekonomisk globalisering har fört samman människor från skilda länder. Dessutom bär människor på många identiteter och ett globalt medborgarskap behöver inte utesluta ett nationellt. Dessutom brukar globalister hävda att gemensamma utmaningar på global nivå som pandemier och klimatförändringar skadas om varje regering hela tiden bara försöker maximera sina egna nationella intressen. (s. 487)

Något som även framträder i ovanstående utdrag är den politiska aspekten vari världsmedborgaren i det globala civilsamhället ges möjlighet att uttrycka sig politiskt och motarbeta de problem som idag betraktas som ”gemensamma utmaningar”. Det politiska globala samhället lyfts dessutom fram som en företrädare som motverkar nationers särintressen och med enbart fokus på den globala nyttan. Dessa perspektiv överensstämmer väl med en idealbild av världsmedborgaren som politisk aktiv i ett globalt samhälle.

I *Forum Samhällskunskap 123* diskuteras den globala politiska medborgaren återkommande. Det som framkommer i *Forum Samhällskunskap 123* är en tydlig global politisk aktör som inte enbart berörs av internationella avtal, utan också är en aktiv kontrollant av att målsättningar uppfylls. Detta diskuteras i relation till miljöfrågan och Parisavtalet:

För att avtalet ska fungera i praktiken måste ländernas klimatarbete vara öppet och möjligt att kontrollera. [...] I detta ingår också att forskare, journalister, aktivister och engagerade medborgare ska delta i debatter, berätta om sina framgångar och stödja länder som släpar efter. (s. 122)

Globalt politiskt deltagande vidareutvecklas i utdraget genom att inte enbart fokusera på de nationella regeringarnas möjlighet till avtal utan också hur den enskilde individen, som världsmedborgare, kan kontrollera och ställa krav. Det är således ett aktivt globalt medborgarskap som i texten framkommer där den enskilde världsmedborgaren är en del i den globala problematikens lösning. Det aktiva globala medborgarskapet beskrivs i *Forum Samhällskunskap 123* som en del av de politiska aktörerna i den internationella politiken (s. 85) och det aktiva medborgarskapet i ett globalt civilsamhälle belyses och möjliggörs därtill genom att: ”Dessutom har informations- och kommunikationstekniken försett medborgarna med nya möjligheter att direkt göra sina röster hörda” (s. 381).

7 Diskussion och slutsats

Målsättningen med studien har varit att undersöka förekomsten av globalt medborgarskap i relation till den svenska skolan. Syftet har varit tvådimensionellt då fokus riktats mot både den övergripande nivån, i form av styrdokument, och den policytolkande dimensionen i läromedel. Resultaten visar att de perspektiv på globalt medborgarskap som framträder i styrdokumentet både återkommer, försvinner och omförhandlas i läromedlen.

I styrdokumentet framträder perspektiv från samtliga tre medborgartyper. Det som skrivs fram kan likställas med medborgerliga egenskaper. Den marknadsorienterade medborgaren i styrdokumentet framställs genom individens flexibilitet, anpassningsförmåga, innovationskraft och entreprenöriella tankesätt i en snabbt föränderlig värld. Den socialt ansvarstagande utgår från gemensamma värden, för alla människor, som betonar solidaritet, jämlikhet, tolerans samt mänskliga rättigheter. Världsmedborgaren, i styrdokumentet, relateras till identitetsprocesser och hur de förhandlas och förstås utifrån det globala civilsamhället.

De medborgerliga egenskaperna för den marknadsorienterade medborgaren respektive världsmedborgaren, som framträder i styrdokumentet, återkommer i stora delar i läromedlen och får i den kontexten en tydlig politisk riktning i form av aktivt deltagande i politiska processer eller konsumentbeteenden.

I relation till den socialt ansvarstagande medborgaren är dock resultaten mindre samstämmiga. De perspektiv som gör sig tillkänna i styrdokumentet överensstämmer mindre bra med läromedlen. Resultat och analys visar hur detta framför allt relateras till diskussionen om de mänskliga rättigheterna som odiskutabla principer, en utgångspunkt som fastställs i styrdokumentet och som även förekommer i *Forum Samhällskunskap 123*. Den universalistiska tanken är dock ej påtaglig i övriga två läromedel, tvärtom anläggs ett kritiskt perspektiv. Vi kan här tala om en diskrepans mellan läromedel och styrdokument, något som överensstämmer med det tidigare forskning lyft fram om behovet av ett tydligt framskrivet globalt medborgarskap i syfte att underlätta och förbättra implementeringen av densamma (Reynolds, Macqueen & Ferguson-Patrick, 2020; Goren & Yemini, 2017).

Vi kan således i en slutsats fastslå hur det i styrdokument framträder olika perspektiv på globalt medborgarskap som relaterar till medborgerliga egenskaper. Till stora del förekommer även dessa egenskaper i läromedlen men lyfts där fram i perspektiv av politisk riktning. Utöver politisk riktning indikerar resultaten också en diskrepans mellan hur styrdokument skrivs fram och hur de tolkas i läromedel. Det globala medborgarskapet som identifieras i läromedel varierar därmed beroende på vilken litteratur som används.

7.1 Vidare forskning

Denna studie har utgått från textmaterial i form av styrdokument och läromedel i syfte att förstå hur olika perspektiv av globalt medborgarskap skrivs fram i styrdokumentet och hur dessa identifieras och tolkas i läromedlen. Urvalet, framför allt kopplat till läromedel, är dock enbart en del av den litteratur som finns på området och som används i skolan. För en ökad

generaliserbarhet hade således ett utökat textmaterial, i mån av tid, fångat helheten i hur det globala medborgarskapet skrivs fram. Likaså vore det av intresse att betrakta fenomenet utifrån olika tidsperioder i syfte att förstå hur dessa perspektiv har förändrats eller tillkommit.

För att vidareutveckla de resultat som framkommit i följande studie bör framtida forskning fokusera på andra aspekter som kan tänkas påverka medborgarskapsfostrandet. En djupare förståelse hade kunnat erhållas genom att undersöka lärares egna föreställningar och hur de talar om det globala medborgarskapet i klassrummet. Dessutom vore det av intresse att förstå fenomenet utifrån elevernas perspektiv. Hur de själva ser på det globala medborgarskapet och vilka möjligheter de anses ha att agera i en global värld.

Ytterligare forskning bör också inriktas mot teoriutvecklande studier. Genom idealtyperna har följande studie ämnat bidra till den aspekten men ytterligare studier på området vore önskvärt.

Referenslista

- Buckner, E. & Russell, S. G. (2013) Portraying the Global: Cross-national trends in textbooks' portrayals of globalization and global citizenship. I *International Studies Quarterly* 57(4): 738–750.
- Bergström, G., Svärd, P. A. (2018). Idé-och ideologianalys. I Boréus, K., Bergström, G. (red.). *Textens mening och makt. Metodbok i samhällsvetenskaplig text-och diskursanalys.* (s. 133–178). Lund: Studentlitteratur
- Delanty, G. (2000) *Citizenship in a global age. Society, culture, politics.* Buckingham: Open University Press.
- Ekman, J. & Pilo, L. (2012) *Skolan, demokratin och de unga medborgarna.* Stockholm: Liber.
- Englund, T. (2005) *Läroplanens och skolkunskapens politiska dimension.* Göteborg: Daidalos.
- Esaiasson, P., Giljam, M., Oscarsson, H., Towns, A. & Wängnerud L. (2017) *Metodpraktikan. Konsten att studera samhälle, individ och marknad.* Stockholm: Wolters Kluwer.
- Estellés, M. & Fischman, G. E. (2021) Who needs global citizenship education? A review of the literature on teacher education. I *Journal of Teacher Education* 72(2): 223-236.
- Goren, H. & Yemini, M. (2017) The global citizenship education gap: Teacher perceptions of the relationship between global citizenship education and students' socio-economic status. I *Teaching and Teacher Education* vol 67:9–22.
- Held, D. (1997) *Demokratimodeller. Från klassisk demokrati till demokratisk autonomi.* Göteborg: Daidalos.
- Kymlicka, W. (2002) *Contemporary political philosophy.* New York: Oxford University Press.
- Långström, S. & Virta, A. (2011) *Samhällskunskapsdidaktik. Utbildning i demokrati och samhällsvetenskapligt tänkande.* Lund. Studentlitteratur.
- Löden, H., Stegmann McCallion, M. & Wall, P. (2014) Teaching Citizenship: What if the EU Is Part of the Solution and Not the Problem? I *Journal of Political Science Education* 10(4):386-399.
- Marshall, T.H. (1950) *Citizenship and social class.* I Bottomore, T. (1992). London: Pluto Press.
- Morais, D. B. & Ogden, A. C. (2011) Initial Development and validation of the global citizenship scale. I *Journal of Studies in International Education* 15(5): 445-466.

Nationalencyklopedin (2021), *Fridays For Future*. Hämtad 2021-04-13 från <https://www.ne.se/uppslagsverk/encyklopedi/l%C3%A5ng/fridays-for-future>

O'Connor, L & Faas, D. (2012) The impact of migration on national identity in a globalized world: a comparison of civic education curricula in England, France and Ireland. I *Irish Educational Studies* 31(1): 51–66.

Olson, M. (2008) *Från nationsbyggare till global marknadsnomad: Om medborgarskap i svensk utbildningspolitik under 1990-talet*. (Doktorsavhandling, Linköping Studies in Pedagogic Practices, 7) Linköping, Linköping Universitet. Tillgänglig: <http://liu.diva-portal.org/smash/record.jsf?pid=diva2%3A18475&dswid=7125>

Pais, A. & Costa, M. (2020) An ideology critique of global citizenship education. I *Critical Studies in Education* 61(1): 1–16.

Proposition 2008/09:199 *Högre krav och kvalitet i den nya gymnasieskolan*. Hämtad 2021-05-11 från <https://www.regeringen.se/49b72a/contentassets/2824a5088dd84af3b3d38ebe146c1e58/hogre-krav-och-kvalitet-i-den-nya-gymnasieskolan-prop.-200809199>

Ramirez, F. O. & Meyer, J. W. (2012) Toward Post-National Societies and Global Citizenship. I *Multicultural Education Review* 4(1):1-28.

Reynolds, R., Macqueen, S. & Ferguson-Patrick, K. (2020) Active citizenship in a global world: opportunities in the Australian curriculum. I *Curriculum Perspectives vol. 40*: 63–73.

Roberts, P. & Sutch, P. (2016) *Politiskt tänkande. En introduktion*. Lund: Studentlitteratur.

Scholte, J. A. (2005) *Globalization – a critical introduction*. New York: Palgrave Macmillan.

Läromedel:

Almgren, H., Höjelid, S., Nilsson, E. & Furevik, A. (2017) *Reflex 123. Samhällskunskap för gymnasieskolan*. Malmö: Gleerups.

Brolin, K. & Nohagen, L. (2017) *Forum Samhällskunskap 123*. Stockholm: Sanoma Utbildning.

Karlsson, L-O. (2014) *Arena 123. Samhällskunskap för gymnasiet*. Malmö: Gleerups.

Styrdokument:

Skolverket (2011) *Läroplan för gymnasieskolan*. Hämtad från <https://www.skolverket.se/undervisning/gymnasieskolan/laroplan-program-och-amnen-i-gymnasieskolan/laroplan-gy11-for-gymnasieskolan>

Skolverket (2011) *Ämne - Samhällskunskap*. Hämtad från <https://www.skolverket.se/undervisning/gymnasieskolan/laroplan-program-och-amnen-i-gymnasieskolan/gymnasieprogrammen/amne?url=1530314731%2Fsyllabuscw%2Fjsp%2Fsubject.htm%3FsubjectCode%3DSAM%26tos%3Dgy&sv.url=12.5dfce44715d35a5cdfa92a3>